

STANISŁAW GRONKIEWICZ

ANALIZA OSTEOMETRYCZNA SZKIELETÓW Z CMENTARZYSK
PRZY KOŚCIELE ŚW. ŚW. PIOTRA I PAWŁA ORAZ PRZY
KOLEGIACIE NMP W GŁOGOWIE (XI - XIV W.)

Badania archeologiczno-architektoniczne w Głogowie prowadzono w latach 1963 - 1971. Materiał kostny zebrali pracownicy Zakładu Antropologii Uniwersytetu Wrocławskiego w latach 1966 - 1968. Obejmuje on trzy serie datowane na okres od XI do XIV wieku. Dwie z badanych serii (Głogów I i Głogów II) datowane są na okres od 1075 do 1233 r. i od 1233 r. do końca XIV wieku; trzecia seria (Głogów III) datowana jest od XII do XIV wieku. Materiał poddany analizie pochodzi z 76 grobów zawierających szkielety o różnym stanie zachowania.

Seria Głogów I obejmuje 19 grobów z cmentarzyska związanego z romańskim kościołem (XI - XII w.), na którego miejscu w XIII w. rozpoczęto budowę kolegiaty NMP (tab. 1). Stanowisko to zlokalizowane na Ostrowie jest najstarszym wczesnośredniowiecznym cmentarzyskiem przykościelnym na terenie Śląska. Znaleziono na nim pierwsze trumny drewniane. Niektóre groby miały kamienną obstawę oraz wyposażenie materialne, m. in. żelazne noże, kabłączki skroniowe, pierścionki z brązu, obrączki z taśmy brązowej i brązowy dzwoneczek. Szkielety orientowane były głównie na linii wschód-zachód, rzadko na linii płn. zach. — płd. wsch. (zachodni kierunek ułożenia głowy zgodny jest ze zwyczajami panującymi od końca X wieku). Ręce ułożone były zmiennie: skrzyżowane na miednicy lub ułożone wzdłuż ciała. Do opracowania z tej serii nadawało się 6 czaszek i 4 szkielety postkranialne.

Seria Głogów II, w liczbie 18 grobów, pochodzi z wnętrza kolegiaty NMP. Szkielety odkryte na tym stanowisku ułożone były na linii wschód — zachód. Wyposażenie grobów może wskazywać na przynależność pochowanych osób do stanu duchownego, znaleziono bowiem krzyż metalowy, różaniec, modlitewnik, medalik, relikwiarz, kawałki tkanin (szat liturgicznych) oraz fragmenty wyrobów ze skóry. Do opracowania wykorzystałem 11 czaszek i 15 szkieletów postkranialnych (tab. 2).

Tabela 1. Stan zachowania*, płeć i wiek szkieletów ze stanowiska Głogów I (XI - XII w.)

Lp.	Nr grobu	Ogólny stan zachowania		Płeć	Wiek	Uwagi
		czaszka	kości szkieletu			
1	10 B	Cr	—	?	Inf II	
2	10 C	Cr zdef.	—	♂	Ad	
3	10 D	Cr	mierny	♀	Mt	
4	10 E	—	fragm.	?	?	
5	10 F	fragm.	fragm.	♂	Mt	
6	10 H	CIm	—	♂	Mt	fragm. innej czaszki
7	10 I	fragm.	fragm.	♂	Ad	
8	10 J	Ca	—	♂	Sen	kości skroniowe innej czaszki
9	10 L	mandib.	fragm.	?	Juv	
10	10 Ł	—	fragm.	?	?	szkielet płodu
11	10 M	fragm.	fragm.	♀?	Ad	
12	10 O	—	fragm.	♀	Juv	
13	10 P	fragm.	mierny	?	Inf I	
14	10 R	fragm.	fragm.	?	Inf	
15	10 S	—	fragm.	♀	Ad	
16	10 T	fragm.	fragm.	?	Juv	
17	10 U	—	fragm.	?	Inf I	wiek ok. 0,5 roku
18	10 N	fragm.	—	?	?	
19	1	Cv	—	♀	Ad	

* Cr — czaszka kompletna, Cv — czaszka bez żuchwy; Cl — puszcza mózgową, Ca — sklepienie czaszki, CIm — puszcza mózgową z żuchwą, Cam — sklepienie czaszki z żuchwą.

Seria Głogów III zawiera 39 grobów i pochodzi z cmentarzyska położonego przy nieistniejącym już kościele św. św. Piotra i Pawła. Cmentarzysko zlokalizowane jest na lewym brzegu Odry, nieopodal zamku książęcego. Szkielety ułożone były wzdłuż linii wschód — zachód, z rękami wyprostowanymi wzdłuż ciała lub skrzyżowanymi na piersiach. W grobach znajdowano ćwieki trumienne, okucia, inne przedmioty metalowe oraz resztki tkanin. Do analizy wykorzystałem 24 szkielety i 24 czaszki (tab. 3).

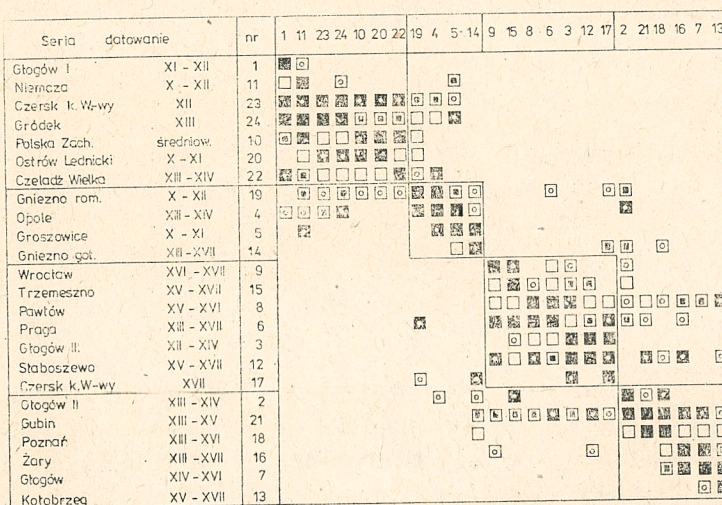
Płeć i wiek szkieletów określiłem na podstawie morfologicznych cech czaszek, miednic lub tylko kości długich (tab. 4). Pomiary czaszek i kości długich wykonywałem zgodnie z techniką Martina. Na czaszkach wykonałem 11 pomiarów i obliczyłem 5 wskaźników ilorazowych (tab. 5) stosowanych w typologii rasowej Wankego. Na kościach kończyn wykonałem pomiary długościowe (tab. 6), które posłużyły do obliczenia wysokości ciała metodą Manouvriera. W tabelach podaję tylko średnie wartości cech bez innych charakterystyk statystycznych, ze względu na małą liczebność materiału.

Tabela 2. Stan zachowania, płeć i wiek szkieletów ze stanowiska Głogów II (XIII - XIV w.)

Lp.	Nr grobu	Ogólny stan zachowania		Płeć	Wiek	Uwagi
		czaszka	kości szkieletu			
20	16/66	Cl	mierny	♂	Sen	
21	17/66	Clm	mierny	♂	Ad	
22	23/66	Cr	dobry	♂	Ad	
23	24/68	Cr	mierny	♀	Sen	
24	25/68	—	fragm.	♂?	?	
25	26/68	Cv uszk.	—	♂	Ad	
26	32/68	—	mierny	♂	Ad	
27	44/68	Cr uszk.	mierny	♂	Ad	kości przedramienia z innego szkieletu
28	46/68	Cr	zniszczony	♂	Mt	
29	54/68	Cr	dobry	♀	Ad	
30	56/68	—	fragm.	♀?	?	
31	61/68	Cr	fragm.	♀	Mt	
32	13	—	fragm.	♂	Mt	
33	14	Cr	fragm.	♂	Mt	
34	15	Cr zdef.	fragm.	♂	Mt	
35	59	—	mierny	♀?	Ad	lewy obojczyk noworodka sutura metopica
36	19	Cr uszk.	fragm.	♀	Juv	
37	21	Cam	mierny	♂	Mt	

Na podstawie 5 wskaźników czaszek sporządziłem diagram Czekańskiego włączając do niego różne serie polskie datowane na okres od X do XVII wieku (rys. 1).

W diagramie wydzieliły się cztery różne grupy. Pierwsza obejmuje:

Rys. 1. Diagram badanych i porównywanych serii czaszek (X - XVII w.) na podstawie pięciu wskaźników

Tabela 3. Stan zachowania, płeć i wiek szkieletów ze stanowiska Głogów III (XII - XIV w.)

Lp.	Nr grobu	Ogólny stan zachowania		Płeć	Wiek	Uwagi
		czaszka	kości szkieletu			
38	1/66	fragm.	dobry	♂	Mt	
39	4/66	Ca uszk.	dobry	♂	Sen	
40	7/66	—	mierny	♂?	Ad?	
41	10/66	—	mierny	♂?	Mt?	
42	12/66	Cl uszk.	dobry	♂	Ad	
43	13/66	Cr zdef.	—	♂	Ad	<i>sutura metopica</i>
44	14/66	fragm.	—	?	Ad	
45	15/66	Cam uszk.	—	♀	Mt	
46	19/66	Cr	dobry	♂	Mt	
47	20/66	—	średni	♂	Ad	
48	21/66	Cam	dobry	♂	Mt	
49	23/66	Cr	średni	♂	Mt	
50	25/66	—	mierny	♂?	Ad	
51	27/66	Cam	dobry	♀	Ad	
52	1/68	Ca	—	♀	Ad	
53	3/68	Ca uszk.	—	♂?	Ad	
54	5/68	Cam	—	♂	Mt	
55	7/68	mandib.	średni	♂?	Ad	
56	8/68	fragm.	—	?	Inf I	
57	9/68	—	mierny	♀?	Ad	
58	10/68	Cam	mierny	♀	Mt	
59	11/68	—	mierny	♂	Ad?	
60	11A/68	—	mierny	?	Inf I	
61	13/68	—	średni	♂?	?	
62	16/68	Cam	fragm.	♀	Mt	
63	22/68	Cam	mierny	♂	Sen	
64	24/68	Cam	dobry	♂	Mt	<i>sutura metopica</i>
65	28/68	Cl	—	♀	Ad	
66	44/68	Cam	średni	♀	Mt	
67	48/68	Cv	średni	♀?	Ad?	
68	57/68	—	mierny	♀	Sen	
69	58	mandib.	średni	♂	Mt	
70	1	Cam	—	♂	Mt	
71	2	Cr	—	♂	Ad	
72	3	fragm.	dobry	♀	Ad	<i>sutura metopica</i>
73	4	mandib.	—	♂	Mt	
74	6	fragm.	—	♀	Juv	
75	17	Cr	średni	♂	Ad	
76	26	Clm	dobry	♀	Ad	<i>sutura metopica</i>

Głogów I, Niemczę, Czersk k. Warszawy (XII w.), Polskę Zachodnią, Gródek n. Bugiem, Ostrów Lednicki i Czeladź Wielką. Czaszki tej grupy cechują się długogłowością, twarze są pośrednie, nosy średnie, oczodoły i czaszki niskie. Druga grupa obejmuje serie z Opola, Groszowic i Gniezna (dwie serie). Trzecia grupa skupia serie z Wrocławia, Trzemeszna, Pawłowa, Pragi, Słaboszewa, Czerska k. Warszawy (XVII w.)

Tabela 4. Wiek i płeć szkieletów z Głogowa (I, II, III)

Stanowiska Płeć Wiek	Głogów I			Głogów II			Głogów III			Łącznie
	♂	♀	NN*	♂	♀	NN*	♂	♀	NN*	
<i>Infans</i>	—	—	4	—	—	—	—	—	2	6
<i>Juvenis</i>	—	1	2	—	1	—	—	1	—	5
<i>Adultus</i>	2	3	—	5	2	—	10	7	1	30
<i>Maturus</i>	2	1	—	5	1	—	10	4	—	23
<i>Senilis</i>	1	—	—	1	1	—	2	1	—	6
Nieokreślony	—	—	3	1	1	—	1	—	—	6
Łącznie	5	5	9	12	6	—	23	13	3	76

* NN — płeć nieoznaczona

Tabela 5. Liczebność i wartości średnich arytmetycznych pomiarów i wskaźników czaszek z Głogowa (I, II, III)

Cecha	Głogów I		Głogów II		Głogów III	
	♂	♀	♂	♀	♂	♀
<i>g-op</i>	—	182 (2)	186 (6)	169 (3)	176 (11)	173 (7)
<i>ba-b</i>	137 (1)	127 (1)	126 (4)	125 (3)	133 (10)	130 (5)
<i>eu-eu</i>	152 (1)	127 (2)	146 (7)	142 (3)	146 (12)	143 (7)
<i>ft-ft</i>	102 (1)	91 (2)	99 (8)	92 (3)	101 (10)	94 (10)
<i>n-pr</i>	—	62 (2)	70 (3)	68 (3)	67 (5)	59 (2)
<i>n-ns</i>	—	47 (2)	53 (4)	51 (3)	49 (5)	45 (2)
<i>zy-zy</i>	—	122 (2)	133 (2)	123 (3)	132 (5)	124 (2)
<i>mf-ek</i>	—	37 (2)	40 (4)	43 (3)	40 (4)	39 (2)
wys. oczodołu	—	29 (2)	34 (4)	35 (3)	33 (4)	31 (2)
szer. ap. pirif.	27 (1)	23 (2)	25 (5)	23 (3)	24 (5)	25 (3)
<i>go-go</i>	110 (2)	—	100 (4)	90 (3)	103 (10)	92 (5)
Wskaźnik						
szer.-dług.	—	70 (2)	78 (6)	84 (3)	84 (11)	83 (7)
twarzy górnej	—	51 (2)	52 (2)	55 (3)	51 (5)	48 (2)
nosa	—	49 (2)	47 (4)	46 (3)	49 (5)	57 (2)
oczodołów	—	77 (2)	84 (4)	81 (3)	85 (4)	81 (2)
wysokości	—	81 (1)	79 (3)	80 (3)	82 (9)	84 (4)

Tabela 6. Długość kości kończyn szkieletów z Głogowa oraz odtworzona wysokość ciała

Kość	Szkielety męskie						Szkielety żeńskie					
	Głogów I		Głogów II		Głogów III		Głogów I		Głogów II		Głogów III	
	<i>n</i>	\bar{x}	<i>n</i>	\bar{x}	<i>n</i>	\bar{x}	<i>n</i>	\bar{x}	<i>n</i>	\bar{x}	<i>n</i>	\bar{x}
<i>Humerus</i>	—	—	8	325	14	335	1	307	5	298	7	307
<i>Ulna</i>	—	—	6	270	13	266	2	255	1	232	5	233
<i>Radius</i>	1	235	3	254	10	252	1	234	2	222	6	217
<i>Femur</i>	—	—	6	458	17	458	1	441	2	426	6	416
<i>Tibia</i>	—	—	2	365	14	367	1	355	2	347	6	334
<i>Fibula</i>	—	—	2	354	6	362	—	—	1	347	3	326
wysokość ciała	1	1627	10	1645	17	1670	3	1610	5	1528	7	1553

Tabela 7. Średni skład rasowy obliczony dla czaszek męskich i żeńskich z Głogowa II i III metodą A. Wankego

Seria	Płeć	Elementy rasowe				
		a	e	h	l	p
Głogów II	♂	76,0	5,4	12,1	4,7	1,6
	♀	20,8	8,3	57,1	9,8	4,0
Głogów III	♂	17,7	4,1	63,4	12,1	2,9
	♀	3,7	2,6	1,0	84,2	8,4

Tabela 8. Porównanie średnich wartości wysokości ciała kilku serii polskich

Seria	Datowanie	♂		♀		Autor
		n	\bar{x}	n	\bar{x}	
Głogów I	XI - XII w.	1	1627	3	1610	} dane własne
Głogów II	XIII - XIV w.	10	1645	5	1528	
Głogów III	XII - XIV w.	17	1670	7	1553	
Głogów	XIV - XVI w.	14	1686	9	1599	
Opole	XII - XIV w.	17	1668	8	1591	B. Miszkiewicz, 1967
Pawłów	XV - XVI w.	32	1645	25	1527	B. Miszkiewicz, 1968
Groszowice	X - XI w.	8	1690	3	1606	B. Miszkiewicz, 1967
Milicz	XI - XIII w.	104	1662	89	1542	G. Gralla, 1964
Kołobrzeg	XIV - XVIII w.	231	1682	132	1555	J. Strzałko, 1966
Niemcza	X - XII w.	14	1693	5	1604	A. Szwedzińska, 1976
Tomice	IX - XII w.	13	1676	14	1590	B. Miszkiewicz, 1973
Brzeg Głogowski	X - XI w.	20	1682	5	1618	J. Piontek, 1974

i Głogowa III. Czaszki tej grupy cechują się krótkogłowością, twarze są szerokie, nosy szerokie, oczodoły wysokie i czaszki średnie. Do grupy czwartej należą serie z Gubina, Głogowa II, Żar, Głogowa (XIV - XV w.) i Kołobrzegu. Serie te charakteryzują się czaszkami średnimi, twarze są pośrednie, nosy wąskie, oczodoły średniowysokie i czaszki niskie.

Uzyskane wyniki dotyczące Głogowa i innych serii polskich wydają się odzwierciedlać skład rasowy ludności na przestrzeni od XI do XIV wieku i mogą w pewnym stopniu przyczynić się do poszerzenia wiedzy o mieszkańcach Dolnego Śląska i ich nawiązań etnicznych do innych serii polskich.

Obliczone wartości wysokości ciała ludności z Głogowa porównałem z innymi seriami z terenu Polski (tab. 6 i 8). Mężczyźni z Głogowa są

niżsi od mężczyzn z większości porównywanych serii. Niższymi wartościami od serii Głogów II charakteryzują się tylko serie z Pawłowa, Opola i Milicza. Wysokość ciała kobiet z Głogowa jest większa tylko od kobiet z Pawłowa i Milicza.

PIŚMIENNICTWO

- Belniak T., T. Krupiński, M. Magnuszewicz, J. Rauhut, Z. Szczęotka, 1962, *Crania et alia ossa Polonica, Cmentarzysko w Gródku nad Bugiem, XIII - XVII w.*, MPA, 50.
- Belniak T., 1978, *Analiza antropologiczna serii szkieletowej z Czerska k. Warszawy (XII w.)*, maszynopis.
- Godycki M., 1956, *Zarys antropometrii*, Warszawa.
- Gralla G., T. Krupiński, 1966, *Badania antropologiczne czaszek z Wrocławia (XVI - XVII w.)*, Przgl. Antrop. 32, 230.
- Henneberg M., B. Adamczyk, 1972, *Charakterystyka antropologiczna ludności z cmentarzyska przykościelnego w Ślaboszewie pow. Mogilno (XV - XVII w.)*, Notatki Przyn., 9, 11, UAM Poznań.
- Kóćka W., 1953, *Wczesnodziejowa antropologia Słowian Zachodnich*, Prace Wrocławskiego Tow. Nauk., ser. B, 17, 1 - 75.
- Magnuszewicz M., 1978, *Analiza kraniologiczna materiałów z cmentarzyska w Czeladzi Wielkiej, woj. leszczyńskie (XIII - XIV w.)*, maszynopis.
- Miszkiwicz B., 1954, *Analiza antropologiczna serii czaszek z Czerska koło Warszawy (XVII w.)*, Przgl. Antrop. 20, 156.
- Miszkiwicz B., 1959, *Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w Groszowicach pod Opolem*, Przgl. Antrop. 25, 221.
- Miszkiwicz B., 1967, *Ludność średniowieczna (XIII - XIV w.) Opola w świetle badań antropologicznych*, MPA, 74, 199.
- Miszkiwicz B., 1968, *Analiza antropologiczna średniowiecznej ludności z Pawłowa, pow. trzebnicki (XV - XVI w. n.e.)*, MPA, 76, 197.
- Miszkiwicz B., 1972, *Die anthropologische Struktur der mittelalterlichen Bevölkerung der Stadt Gubin, Kr. Krosno Odrz. (XIII - XV Jht.)*, MPA, 86, 157.
- Miszkiwicz B., 1975, *Analiza antropologiczna materiału kostnego z kościoła Najświętszej Marii Panny z miejscowości Żary k. Żagania*, MPA, 90, 99.
- Ostrowska I., T. Ziółkiewicz, 1936, *Wzrost ludności polskiej w okresie piastowskim określony na podstawie szkieletów wczesnohistorycznych z Ostrowa Lednickiego*, Przgl. Antrop. 12, 256.
- Piontek J., 1974, *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w Brzegu Głogowskim, pow. Głogów*, Przgl. Antrop. 40, 281.
- Piontek J., J. Cieślak, 1976, *Antropologiczna charakterystyka ludności Głogowa, na podstawie materiałów szkieletowych z kościoła św. Stanisława*, Prace Lub. Tow. Nauk., Mat. Kom. Archeol., nr 4, 285, Zielona Góra.
- Różnowski F., 1963, *Kraniologiczne materiały z cmentarzysk Wielkopolski*, Przgl. Antrop. 29, 273.
- Strzałko J., 1966, *Proporcje budowy dawnej ludności Kołobrzegu na podstawie szczątków z cmentarzyska przy kolegiacie kołobrzeszkiej (XIV - XVIII w.)*, Przgl. Antrop. 32, 178.
- Szwedzińska A., 1976, *Badania antropologiczne wczesnośredniowiecznego ma-*

teriatu kostnego z cmentarzyska w Niemczy, pow. dzierzoniowski, Acta Universitatis Wratislaviensis, No 280, Studia Archeol. 9, 141.

Wokroj F., 1953, *Wczesnośredniowieczne czaszki z Ostrowa Lednickiego*, MPA, 1.

Zakład Antropologii UW
Kuźnicza 35, 50-951 Wrocław

AN OSTEOMETRIC ANALYSIS OF SKELETONS EXCAVATED
AT CHURCHYARDS OF SAINT MARY COLLEGIATE AND OF SAINT PETER
AND PAUL CHURCH IN GŁOGÓW (11th - 14thc.)

by STANISŁAW GRONKIEWICZ

Skeletal materials examined here belong to three samples (I, II, III) dated at a period between 11th and 14th century excavated during archeological-architectonic investigations carried in 1963 - 1971 on the outside (I) as well as within ruins (II) of St. Mary Collegiate and on the churchyard of St. Peter and Paul Church at Głogów (III). Total number of excavated skeletons is 76. For purposes of the present paper data on 41 skulls and 43 postcranial skeletons were analysed (tables 1 - 4). The skulls from Głogów vary from long (I) through intermediate (II) to short (III) in average values of cephalic index. Faces were either of medium breadth (I, II) or broad (III). Nasal indices fall into intermediate category (I, III) or that of narrow nose (II). Height of orbits was either small (I) or intermediate (II, III). Braincases were low (I, II) and of medium height (III). Racial composition of the three series is shown in table 7. Comparison with other series of skeletal materials is illustrated by figure 1. Body height was reconstituted by means of Manouvrier's method. It has been found that examined skeletons of medieval inhabitants of Głogów belonged to persons of intermediate stature, though slightly shorter than in other Polish groups.